

FƏDAİ ŞUCA HƏSƏN
Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı
E-mail: Hfshojaei@yahoo.com

ABŞ-İN İRANA QARŞI İQTİSADI SANKSIYALARI

Açar sözlər: İqtisadi sanksiyalar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsi, təhlükəsizlik şurası

Ключевые слова: экономические санкции, Устава Организации Объединенных Наций, Совета Безопасности

Key words: economic sanctions, the United Nations Charter, the Security Council

Şahlıq rejimi zamanındakı dostluq münasibətindən fərqli olaraq İranda İslam inqilabının qələbəsindən sonra və xüsusilə Tehran ABŞ səfirliyinin tələbələr tərəfindən zəbt edildikdən sonra bu əlaqələr pozularaq, gərginliklərlə yüklənmiş yeni mərhələyə daxil oldu. Belə ki, Amerika dövləti çoxlu iqtisadi sanksiyalara əl ataraq İİR-ni beynəlxalq arenada təcrid olunmuş vəziyyətə salmağa səy göstərmişdir.

ABŞ-la İran arasında münasibətlərin kəskinləşməsi Vaşinqtonun Tehrana qarşı tətbiq etdiyi bir sıra sanksiyalarla müşayiət olmuşdur. Əlavə edək ki, iqtisadi sanksiyalar müasir dünya siyasətinə daha çox aid edilir, amma bu metodların tətbiqinin tarixi qədimdir. Bəlkə də, bu barədə ilk sənədli fakt qədim Yunanıstanda Meqarianın fərmanına aiddir ki, bu sənəd hələ eradan 432-ci il əvvəl verilmişdir. (2, s.60). 1918-ci ilə qədər iqtisadi sanksiyalar hərbi əməliyyatı təkmilləşdirən bir tədbir hesab edilirdi. Yalnız, birinci dünya müharibəsindən sonra sanksiyalar hərbi əməliyyatların tərkib hissəsi kimi tətbiq olunmağa başlandı. İki dünya müharibələri arasında sanksiyalar daha çox hərbi əməliyyatlarla əlaqələndirildi. İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində bəzi məqsədlər sanksiyalar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Bu dövrdə geniş istifadə olunan sanksiyaların güclü təsiri olmuşdur.

BMT-nin nizamnaməsi 1945-ci ilin 26- iyunda imzalandı, ona əsasən 5 böyük ölkə təhlükəsizlik şurasının daimi üzvləri kimi bu təşkilatın başqa üzvləri adından qərar qəbul etmək, sanksiyaların zaman və şəraitini müəyyənləşdirmək haqqına malik oldular. Nizamnamədə sanksiyadan söz açılmamışdır, amma bəzi tədbirlər-dən söz gedir və bu da əslində sanksiya mahiyyət və mənasını daşıyır. İqtisadi sanksiyaların tətbiqi haqda qərar qəbul etmək təhlükəsizlik şurasının səlahiyyət dairəsinə daxil edildi. BMT-nin nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə əsasən, əgər şura belə bir nəticəyə gələrsə ki, dünyada sülh təhlükə altındadır, sanksiyaları tətbiq edə bilər. (4, s. 323) Hərçənd, bu maddə iqtisadi sanksiyalara yalnız nəzarət edir, amma onun əhatə dairəsi çox genişdir. İqtisadi tədbirlər, o cümlədən ixracat və idxalatı məhdudlaşdırmaq və ya kəsmək, hesablardakı pulların müsadirə etmək, mədəni əlaqələr və elmi mübadilələr haqda tədbirlərin görülməsi, nəhayət siyasi-diplomatik əlaqələrin kəsilməsi cəza növləri öz ifadəsini tapıb.

Xarici siyasətində iqtisadi sanksiyalardan ən çox istifadə edən ölkə ABŞ-dır. Bu dövlət ikinci dünya müharibəsindən sonra SSRİ-nin nüfuzunu zəiflətməklə, habelə gücünü məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə bir sıra ölkələrə qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq etmək siyasəti yeridirdi. 1950-ci ildən 1960-cı illər ərzində Amerika dövləti kommunist ölkələrə və bu ölkələrlə ticarət əlaqəsi olan digər dövlətlərə qarşı sanksiyalar tətbiq etdi. 1970-ci illər ərəfəsində Amerikanın xarici siyasətində insan hüquqları prioritet mövzuya çevrildi və 1980-ci illərin axırlarından başlayaraq sanksiyalar əsasən terrorizm təhlükəsinin, narkotik maddələrin və kütləvi qırğın silahların yayılmasına qarşı tətbiq olundu. 1945-1990-cı illər arasında beynəlxalq əlaqələrdə tətbiq edilən 103 iqtisadi sanksiyaların 79-da ABŞ dövləti iştirak etmişdir. Bu müddətdə İngiltərə 13, keçmiş Sovet İttifaqı isə 11 dəfə sanksiyaya əl atmışdır. iştirak etmişdir. (3, s.129)

Bu dövrdə Vaşinqtonun xarici siyasətində iqtisadi sanksiyalardan istifadə etmək güclü bir vasitəyə çevrilib. Soyuq müharibənin qurtarmasından sonra bu metod ABŞ-ın xarici siyasətində daha çox istifadə edilmişdir. Belə ki, 1993-cü ildən 1996-cı ilə qədər dünyanın 35 ölkəsinə qarşı sanksiyaların tətbiq edilməsi üçün bu ölkədə 61 qanun və əmr qəbul edilmişdir. Dövlət federal

qanunun 42-maddəsinə əsasən müasir dövrə qədər başqa ölkələrə qarşı Vaşinqton tərəfindən 150 sanksiya tətbiq edilmişdir ki, (3, s.130) bu da beynəlxalq hüquq normalarına tamamilə ziddir.

Amerikanın İrana qarşı sanksiyalarına gəldikdə isə onun tarixi 1979-cu ilin noyabrın 4-də başlandı. Qeyd edək ki, bu tarixdə Tehrandə Amerika səfirliyi iranlı tələbələr tərəfindən işğal edildi. Bu sanksiyalar indiyə qədər də müxtəlif iradlar, o cümlədən İranda insan hüquqlarının pozulması, terrorizm, kütləvi qırğın silahların istehsalı və yayılması və sonunda nüvə enerjisi məsələləri ətrafında davam edir. Amerika dövləti səfirliyin işğalına qarşı adekvat cavab olaraq 1979-cu ilin noyabrın 13-də Amerika banklarında və xaricdəki şöbələrində saxlanılan və İran dövlətinə məxsus bütün pullar müsadirə edildi və İrandan neftin idxalı dayandırıldı.

1979-cu ilin dekabrın 4-də Amerikanın təzyiqlə BMT-nin təhlükəsizlik şurasının 15 üzvü tərəfindən 457 nömrəli qətnamə qəbul olundu. Bu qətnamədə Tehrandə Amerikanın səfirliyinin zəbt olunması birmənalı pisləndi. Bundan sonra girov götürmə məsələsilə bağlı ABŞ beynəlxalq məhkəməyə müraciət etdi. Dekabrın 15-də məhkəmə İrana qarşı hökm çıxartdı və məhkəmənin 15 nəfər üzvü ABŞ səfirliyinin işğalına görə İİR-sını mühakimə etdi. (1, s.129)

1979-cu ilin dekabrın 31-də Amerika dövlətinin təzyiqi nəticəsində BMT-nin təhlükəsizlik şurası 461 nömrəli qətnaməni qəbul etdi. Bu sənəddə də İrana qarşı iqtisadi sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur və amerikalı diplomatların 1980-ci il yanvarın 7-nə qədər azad edilməsi İran dövlətindən tələb olunurdu. (5, s.93)

1979-cu ilin noyabr ayında ABŞ prezidenti Cimi Karter “fövqəladə milli” qanundan istifadə edərək, İran dövlətinin ABŞ-da olan bütün sərvətlərinin dondu-rulması barədə sərəncam imzaladı. Bu qanun indiyə kimi qüvvədədir və ona əsasən Amerikanın yeni seçilmiş prezidentləri hər il sanksiyaların müddətini uzadırlar. Bu il də Barak Obama İrana qarşı iqtisadi sanksiyaların müddətini bir il də uzatdı. O, konqresə məktubunda qeyd edir ki, fövqəladə vəziyyət 1979-cu ildən İran inqilabı nəticəsində əmələ gəldi və hələ qurtarmamışdır. Obama daha sonra bildirdi ki, “Bizim İranla əlaqələrimiz hələ adiləşməmişdir”. Beləliklə, İrana qarşı 30 illik iqtisadi sanksiya yenə də uzadıldı.

İraq-İran müharibəsi dövründə də ABŞ İrana silah idxal olunmasının qarşısını almaq səylərini artırdı. SSRİ-ni əməkdaşlıq etməməkdə ittiham edərək tənqid etdi və həmçinin Çindən İrana silah satışını dayandırmağı tələb etdi, çünki bu yeni silahların İrana ixrac edilməsi İranla-İraq arasında yaranmış müvazinəti poza bilərdi. Beləliklə, ABŞ İranın neft ixracatından əldə edilən gəlirlərdən tam asılı vəziyyətini nəzərə alaraq, İİR-nin əleyhinə ilkin təşəbbüslərdən biri kimi neftin qiymətlərinin ucuzlaşdırılması, İrandan neftin alışıının dayandırılması və beləliklə neft ixracının qarşısının alınması kimi iqtisadi sanksiyalar və təzyiqlər olmuşdur (5, s. 116).

Amerikanın İrana qarşı iqtisadi sanksiyalarına rəğmən, İranla-İraq arasında müharibə zamanı Amerika dövləti Livanın “ islamı cihad təşkilatı ”nın girovunda olan 7 nəfər amerikalı vətəndaşının azadlığı üçün İranın nüfuzundan istifadə etməyə çalışdı. Bu məqsədlə birtərəfli olaraq, 1986-cı ilin fevral və may aylarında Amerika İrana iki gəmiyə yüklənmiş silah göndərdi. Mayın 28-də isə Robert Makfarlən bir qrup heyət və silahla dolu boinq 707 yük təyyarəsi ilə birgə İrana hərəkət etdilər. Bundan sonra 1986-cı il oktyabr ayında dördüncü yük təyyarəsi İrana göndərildi (5, s.124). İran-İraq müharibəsinin sona çatması nəticəsində İran iqtisadiyyatının yenidən qurulması ilə bağlı olaraq ABŞ-İran münasibətləri yeni mərhələyə daxil oldu. Bu siyasət ABŞ dövləti tərəfindən diqqətlə qarşılandı və Amerikanın İrana qarşı iqtisadi sanksiyaların ləğv ilə nəticələndi. Belə ki, 1989-cu ildə ata Corc Buşun prezidentliyinin ilk illərində Amerika dövlətinin İrana qarşı qoyduğu sanksiyaların bir qismi dayandırıldı və İranın ABŞ-da dondurulmuş pullarının 600 milyon dolları məbləğində geriyyə qaytarıldı. 1991-ci ilin axırlarında isə Corc Buş Amerikaya İran neftinin məhdud miqdarda idxal edilməsinə icazə verdi. 1993-cü ildə Fars Körfəzinin iki güclü dövləti olan İrani və İraqı nəzarətdə saxlamaq üçün Buş administrasiyası istiqamətli "nəzarət" siyasəti tətbiq etməyə başladı. Bu siyasət nəticəsində, Amerika dövlətinin rəhbərlərinin İrana qarşı mövqeləri daha da radikallaşdı (7, s.71) Bu siyasətin davamı olaraq, ABŞ dövləti İİR-sına təzyiqləri artırdı və 1997-ci il avqustun 5-də respublikaçı senator Alfonso Damatonun layihəsi əsasında Amerika senatı İrana qarşı iqtisadi neft sanksiyalarının tətbiqi haqqında qərar verdi. Bu qanundan əsas məqsəd İran neft-qaz sənayesində

xarici investisiyanın qarşısını almaq və beynəlxalq ictimaiyyətdə diplomatik səviyyədə bu ölkəni təcrid halına salmaq idi. Bu qanuna əsasən hər hansı bir şirkət ya iqtisadi müəssisə İranla 40 milyon dollardan çox neft müqaviləsi imzaladığı təqdirdə İslam respublikasının istehsal potensialı güclənə bilirdi və buna görə də Amerika dövləti tərəfindən sanksiyalara məruz qala bilirdi. Qeyd edək ki, bu kimi sanksiyalar son 50 ildə digər ölkələrə qarşı Amerika dövləti tərəfindən 70 dəfə tətbiq edilmişdir. (5, s. 153)

ABŞ-ın bu siyasəti nəticəsində Yaponiya və dünya bankı Klinton hakimiyyətinin təzyiqləri nəticəsində İrana ayırdıqları 475 milyon dollar kreditin verilməsini dayandırdılar (1, s.249) İki istiqamətli nəzarət siyasətinin uğursuzluğu 1995-ci ilin baharında onunla nəticələndi ki, Klinton rəsmi formada bu siyasəti dayandıraraq, İİR-na qarşı hərtərəfli iqtisadi sanksiya siyasətinə əl atdı. Bu siyasət 1995-ci il martın 15-də dünya yəhudi konqresindəki çıxışında ortaya qoyuldu. Burada İrana qarşı iqtisadi-ticarət sanksiyasının tətbiq edilməsinin zəruriliyi təkid edilməklə yanaşı, Amerikanın qərbdəki müttəfiqlərini bu prosesə qoşulmaq da irəli sürüldü. Klintonun fərmanına əsasən İran ilə Konoko neft şirkəti arasındakı 600 milyon dollar məbləğində imzalanmış müqavilə ləğv edildi (1, s.254)

Klinton tərəfindən imzalanmış 12957 nömrəli fərmanda İrani terrorizmi dəstəkləməkdə, Yaxın Şərq sülh prosesinə mane olmaqda və kütləvi qırğın silahlarını əldə etməkdə ittiham edilərək İrana qarşı fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi elan edildi. O, əlavə etdi ki, "Amerika dövləti İranın neft resurslarının inkişafı istiqamətində Amerika vətəndaşlarının İrana maliyyə yardımı, idarəedilməsi və nəzarətində iştiraklarına mane olmalıdır". Təzyiqlərin artırılması istiqamətində 1996-cı il mayın 6-da 12959-cu fərmanla İrana qarşı iqtisadi-ticarət məhdudlaşdırma tədbirləri artırıldı. Müxtəlif şirkətlərə bu fərmanı pozduğu halda 500 min dollar cərimə müəyyən edilmişdir (8, s. 130)

Qeyd olan sanksiyalardan əlavə ABŞ- dövləti öz nüfuzundan istifadə edərək, BMT-nin təhlükəsizlik şurasında İrana qarşı indiyə qədər bir neçə qətnamənin qəbul olunmasında birbaşa iştirak etmişdir. Son illərdə 1696, 1737, 1747 və 1803 nömrəli qətnamələrin hamısı BMT-nin nizamnaməsinin 7-ci fəslinə uyğun olaraq İrana nüvə texnologiyasını, o cümlədən nüvə silahının əldə edilməsinə imkan verməmək məqsədilə qəbul edildi. Bu qətnamələrdə İrandan tələb olunur ki, uranın zənginləşdirilməsini dayandırsın. Bu sahədə fəal rol oynayan iranlı şirkət rəhbərləri də ABŞ-ın sanksiyalarına məruz qalmışlar. Bəzi İran bankları, xüsusilə İranın milli və Sadirat bankları nüvə sənayesi təşkilatları ilə əlaqədar olmaqda ittiham edilərək, ABŞ-ın ciddi sanksiyaları ilə üzləşmişlər.

Bununla belə ABŞ və hətta BMT-nin təhlükəsizlik şurası tərəfindən İİR-na qarşı tətbiq edilən sanksiyaların ciddi təsiri olmamışdır. Bu sanksiyalardan hər iki tərəf- həm İran və həm də ABŞ ziyanla üzləşmişlər. Əgər ABŞ İran neftini almırsa, Amerikanın daxili bazarında neftin qiyməti az miqdarda olsa da artacaq, İran isə öz neftini daha ucuz qiymətə digər beynəlxalq bazarlarda satacaq. Əgər qərb texnolo-giyası İran üçün məhdudlaşdırsa, bu ölkə şərq ölkələrinə, o cümlədən Rusiya və Çinə üz tutur, belə olduğu halda Amerika və onların qərbdəki müttəfiqlərin şirkətləri zərər çəkir və rəqabətdən çıxırlar. Həmçinin, sərbəst bazar ticarəti əsasında qurulmuş dünya iqtisadiyyatında bu sanksiyaların təsiri elə də ciddi təsir gücünə malik deyildir.

Rasional çıxış yolu yalnız ondan ibarətdir ki, hər iki ölkə hər bir radikal baxış və addımlardan çəkinməklə öz milli mənafeyinə uyğun addımlar atmaqla, qarşılıqlı inam və dialoq əsasında konfliktləri həll etsinlər. Hər iki ölkə dünya və regionda nüfuzlu dövlətdirlər.

İki dövlət arasında münasibətlərin normal məcraya qayıtması, hər iki ölkənin milli maraqlarına tam uyğun olduğu kimi Yaxın və Orta Şərqdə dəbeynəlxalq sülhün qorunmasına və səmərəli əməkdaşlığın bütün regionda normal inkişafına əlverişli şərait və imkanların yaranmasına xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT:

- 1- Nəvazəni Bəhram, ABŞ-ın İİR-na qarşı siyasətinin prinsipləri, (1979-2001). Tehran, İslam inqilabı sənədlərin mərkəzi, 2004.
- 2- Əlixani, İrana qarşı sanksiyalar siyasətinin məğlubiyyəti. Tehran, Xarici işlər nazirliyinin nəşriyyatı, 2001.
- 3- Behruzifər Murtuza, ABŞ-ın sanksiyaları. "Siyasi-iqtisadi jurnal", Tehran, 231-232 nömrələr.
- 4- Musazadə Rza, Beynəlxalq təşkilatlar. Tehran, Mizan nəşriyyatı, 2003.
- 5- Məbadi Həmid, İran İslam inqilabından sonra ABŞ-İran arasında münaqişələr. Tehran, İslam inqilabı sənədləri mərkəzi, 2002.
- 6- Tabnak saytı, Tabnak.ir.
- 7- Əhmədzadə Puya, İranın xarici siyasətində yeni dövr. "İran fərda" jurnalı, 6-cı il, 40-cı nömrə, 1998, fevral.
- 8- Vaizi Həsən, İran-Amerika; ABŞ-ın İrana qarşı sanksiyalarının tədqiqi. Tehran, Suruş nəşriyyatı, 2000.

ФАДАИ ШУДЖА ГАСАН
Бакинский Государственный
Университет степени
E-mail: Hfshojaei@yahoo.com

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ САНКЦИИ США ПРОТИВ ИРАНА

В отличие от дружеских отношений во время монархического режима в Иране после победы исламской революции и особенно после захвата в Тегеране Американского посольства студентами были нарушены эти отношения и загруженные напряжениями вошли в новую фазу. Так как, правительство США идя на многие экономические санкции постарался поставить ИИР-ку на международной арене в изолированном положении.

FADAI SHUJA HASAN
Baku State University degree
E-mail: Hfshojaei@yahoo.com

ECONOMIC SANCTIONS AGAINST IRAN OF THE USA

These differently connections in the Iran from friendly relation in the time of reign regime being disturbed after victory of the Islam revolution and after occupying in the Tehran by students, it entered new stage step loaded with tensions. Such that America state has made efforts to many economic sanctions to drop undertake to the situation isolated in the international arena.

Rəyçilər: t.e.d. H. Əlibəyli, t.e.d. M.S. Qasımov
Bakı Dövlət Universitetinin Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasının
13 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol № 1)